

Elitele economice și elitele politice

Ioan Mihăilescu

Universitatea din București

Elitele economice și cele politice au coexistat și coexistă într-o strânsă simbioză. Afirmatia este pe deplin valabilă pentru sistemele de producție capitaliste. Încercările politico-legislative de a introduce o separare între elitele economice și cele politice, pe considerente de creștere a moralității în viața publică, sunt iluzorii, neeficiente și contrare intereselor societății. Practicile din țările capitaliste dezvoltate și propria istorie a dezvoltării capitaliste moderne a României sunt argumente suficiente pentru susținerea cooperării dintre elitele economice și cele politice. Dacă există o energie de consumat în acest domeniu ea ar trebui dirijată spre monitorizarea acestei cooperări pentru a nu se ajunge la conivențe politice-economice care să promoveze cu orice preț interesele complexului politico-economic (și în unele cazuri și militar) în dauna intereselor sociale generale.

Elitele economice și cele politice au coexistat și coexistă într-o strânsă simbioză. Afirmatia este pe deplin valabilă pentru sistemele de producție capitaliste. Încercările politico-legislative de a introduce o separare între elitele economice și cele politice, pe considerente de creștere a moralității în viața publică, sunt iluzorii, neeficiente și contrare intereselor societății. O afirmație atât de categorică provoacă în mod evident o mulțime de reacții de respingere, de contra-argumente de ordin moral sau de acuzații că cei care susțin o asemenea idee nu ar cunoaște sau nu ar vrea să ia în considerare progresele democrațiilor euro-atlantice.

Susținerea simbiozei dintre elitele economice și cele politice împune abandonarea imperativelor „corectitudinii politice” care de multe ori are și efecte perverse (cel mai frecvent, de ocultare a realității sau de ignorare a ei, mergând până la o ipocrizie, de complezență în tratarea unor subiecte publice mai delicate). În cazul problemei de care ne ocupăm, o asemenea complezență este evidentă. Există puține forțe sociale dispuse de a trata problema în mod cât mai obiectiv. Opoziția politică nu este interesată în abordarea unei asemenea probleme întrucât, în situația în care va câștiga alegerile, va proceda conform modelului pe

care l-ar fi denunțat anterior. Analistii politici, deși unii pot fi foarte critici în abordările lor, nu sunt de cele mai multe ori cele mai obiective persoane. Prezența lor frecventă în mijloacele de comunicare în masă presupune o anumită rețea de înțelegeri cu patronii acestor mijloace care fac parte din elitele economice sau, destul de frecvent, și din elitele economice și cele politice.

Dacă simbioza dintre elitele politice și cele economice ar fi o problemă doar ignorată, evidențierea ei nu ar avea un rol prea important și n-ar fi utilă decât analistului care își poate satisface exigențele metodologice că a realizat o analiză obiectivă. Din momentul în care simbioza celor două categorii de elite este atacată și se încearcă separarea între ele pe considerentul creșterii moralității publice, analiza acestei simbioze devine o problemă interesantă și importantă nu numai din punct de vedere teoretic dar, mai ales, din punctul de vedere al eficienței acțiunii sociale.

Interese declarate și interese reale ale politicianilor

Pentru a ne susține afirmațiile, va fi necesar să depășim în unele cazuri limitele „corectitudinii politice”, fără să încercăm prin aceasta

să zdruncinăm bazele democrațiilor euro-atlantice sau, mai direct spus, ale democrației capitaliste, atât timp cât altceva mai bun nu a fost încă inventat, sau, dacă a fost inventat și a fost practicat pentru că aparent reprezenta o ameliorare a sistemului capitalist, nu s-a dovedit a fi eficient pe termen lung. Dimpotrivă, pretinsa democrație socialistă superioară celei capitaliste a fost un fiasco total, atât la nivel politic și aproape întotdeauna și la nivel economic și social.

Un adevăr aparent indiscutabil: puterea politică este rezultatul voinței electoratului și are ca scop satisfacerea cât mai deplină a intereselor acestuia. La o analiză mai atentă, afirmația se dovedește a fi doar parțial adevărată. Nu negăm faptul că există șefi de state sau de guverne, miniștri și parlamentari sincer interesați de problemele electoratului și care depun cele mai oneste eforturi de a ameliora starea acestuia. Se cunosc și cazuri în care șefi de state, de guverne sau miniștri au intrat în conflict cu mulți membri ai elitelor economice pentru a putea satisface revendicările electoratului. Tot atât de adevărat este că unii din această categorie nu au avut un sfârșit de carieră prea fericit. Dacă nu au fost lichidați politic sau chiar fizic în timpul mandatului lor, au fost complet marginalizați după terminarea acestuia și nu au mai putut reveni în viața politică.

Elitele politice sunt într-adevăr rezultatul opțiunii electoratului, dar nu trebuie să vedem acest electorat ca pe un ansamblu omogen. În realitate, avem de a face cu o juxtapunere a mai multor categorii de electori. Din punct de vedere numeric, aceste categorii sunt foarte diferite, dar din punct de vedere al influenței lor ele au de multe ori un impact electoral invers proporțional cu numărul lor.

Desigur că marele electorat conține într-o mare măsură. Se cunosc destule situații în care alegerile au fost câștigate pe baza votului unor categorii sociale numeroase. Logic, s-ar putea crede că susținerea marelui electorat este posibilă atât timp cât politicienii își onorează promisiunile din campanile

electorale. Istoria politică a democrațiilor euro-atlantice cunoaște asemenea situații când un partid politic a câștigat alegerile, timp de peste douăzeci de ani, pe baza susținerii din partea marelui electorat care în mod real constata ameliorarea situației lui economice și sociale. Avem de a face în acest caz cu perioadele de creștere economică, când situația economică a unei țări s-a ameliorat de la un la altul, asigurând o mare longevitate unor guvernări, cum a fost cea din Austria din anii 1970-1980 sau din Germania din anii 1980-1990. În mod obișnuit însă, există o mare diferență dintre promisiunile din campanile electorale și realizările efective ale guvernărilor. Deși de multe ori promisiunile electorale sunt onorate în mică măsură sau nu sunt onorate de loc, propagandele electorale populiste au efecte importante în mod repetat. Am putea vorbi chiar de o amnezie colectivă a marelui electorat sub impactul propagandei populiste. Mulți electori uită că în perioadele anterioare nu au fost onorate promisiunile și acordă din nou încrederea lor unor partide care, în mod normal, ar fi trebuit să-și fi erodat creditul public.

Pe lângă acest fenomen de amnezie, de care profită din plin toate partidele politice, mai intervine și mecanismul în care electoratul nu este convins de realismul angajamentelor electorale, dar votează un anumit partid pentru că nu are alte posibilități mai bune de alegere și pentru că ține neapărat să-și exprime dreptul constituțional de vot.

Partidele politice știu că nu pot miza vreme îndelungată pe amezia marelui electorat sau pe capacitatea de manipulare a aparatelor lor propagandistice. În multe situații marele electorat a sancționat lipsa de realism a angajamentelor electorale și neonorarea acestora. Acest fenomen este ușor constatabil în diminuarea participării la vot. În multe țări, rata participării la vot (total prezentați la vot din totalul persoanelor cu drept de vot) a scăzut în mod îngrijorător, punându-se problema dacă mai putem vorbi

de alegeri democratice propriu-zise. Sunt destule exemple în care alegerile parlamentare au fost câștigate cu o majoritate fragilă, după al doilea tur de scrutin în care prezența la vot a fost sub 50 la sută. Devine din ce în ce mai greu de vorbit în numele întregului popor când guvernele se bazează pe votul a mai puțin de un sfert din populația cu drept de vot.

Analiza absenteismului la vot pune în evidență un fenomen interesant. Rata cea mai mare a absenteismului este dată de categoriile sociale cu situație economică precară. Rata absenteismului scade pe măsură ce crește nivelul economic al unei categorii sociale de electori. Această simplă constatare de natură statistică și sociologică poate conduce la concluzii politice interesante. Pe măsura creșterii absenteismului crește influența claselor de mijloc și a celor bogate asupra rezultatelor alegerilor. Absenteismul favorizează deci creșterea rolului elitelor economice. În cazul elitelor economice, absenteismul la vot este nesemnificativ pentru că pentru acestea rezultatele alegerilor au o miză mult mai mare decât pentru categoriile sociale sărace. Contrabalansarea rolului crescând al elitelor economice în determinarea rezultatelor alegerilor nu poate fi făcută decât prin creșterea ratei de participare la vot a categoriilor sociale sărace.

Fără a putea ignora marele electorat, politicienii sunt obligați să acorde o mare importanță intereselor elitelor economice. Preeminența intereselor elitelor economice se explică prin faptul că politicienii fie sunt produsul acestor elite, fie provin din aceste elite.

Mulți politicieni, mai ales din democrațiile occidentale, au biografii care prezintă multe similități. Sunt absolvenți ai unor universități de elită (Harvard, Oxford, ENA din Franța); au lucrat ca asistenți ai unor politicieni influenți; au o carieră politică în care au parcurs mai multe niveluri ierarhice; au o bună pregătire în domeniul științelor politice și o consistentă experiență politică.

Acestea sunt atuuri necesare, dar nu suficiente pentru a deveni parlamentar, ministru sau președinte. Ceea ce este foarte important este sprijinul elitelor economice. Politica nu este o activitate caritabilă, făcută în mod voluntar și cu sprijinul unor persoane binevoitoare. Politica este o activitate foarte exigentă în competențe, timp, resurse și influențe. Dacă timpul și competențele depind de o persoană, resursele și influențele sunt monopolul elitelor.

Dependența politicianilor de elitele economice

O campanie electorală costă foarte mult. Chiar și în țările în care se hotărăște să se desfășoare campanii electorale sobre sau chiar austere, tot se cheltuiesc sume mari de bani. Candidații în alegeri nu-și pot suporta din veniturile lor costurile propriilor campanii electorale. Sumele primite din partea partidelor sunt modeste sau nesemnificative dacă ele au ca singură origine cotizațiile membrilor partidelor respective. Sumele mari de bani cheltuite în campaniile electorale provin de la companiile economice mari și mijlocii. Ele ajung în bugetul campaniilor electorale pe cale legală, sub forma sponsorizărilor sau donațiilor, în limitele relativ modeste, permise de lege, dar cele mai mari fonduri utilizate în campaniile electorale au surse greu de justificat ca fiind legale. Au fost puse la punct un număr mare de forme de sprijinire a unui candidat, eludându-se prevederile legale. Noile democrații din Europa Centrală și de Est au învățat foarte rapid aceste tehnici inventate de „bătrânele” democrații occidentale.

Chiar și cel mai candid candidat în alegeri nu ar putea invoca faptul că nu cunoaște sursa fondurilor cheltuite în campania sa electorală, pasând întreaga responsabilitate pe seama echipei sale electorale. Cunoscând sursa fondurilor cheltuite în propria campanie electorală, odată ales, viitorul consilier, parlamentar, ministru sau președinte nu-i

poate uita pe susținătorii săi. Aici nu este vorba de un simplu gest de recunoștință, absolut firesc din punctul de vedere al unei minime omenii. Există o motivare mult mai profundă: dacă își uită sprijinitorii, în cel mai fericit caz, respectivul politician nu va mai beneficia de sprijin în viitoarea sa campanie electorală. În mod frecvent, sprijinitorii au însă destule mijloace de a-i reaminti mereu politicianului cine l-a ajutat să fie ceea ce este. Istoria democrațiilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea cunoaște și situații mai dramatice, în care lipsa de recunoștință pentru cei care au sprijinit un politician să fie ales a fost aspru sancționată (eliminarea fizică a unor președinți de stat, a unor prim-miniștri, miniștri sau înalți magistrați).

Sumele investite în campaniile electorale și mizele puse în rezultatul alegerilor sunt pentru unele companii atât de mari încât ele sunt vital interesate ca politicienii pe care i-a sprijinit să acționeze conform așteptărilor lor. Ceea ce pretind aceste firme în mod obișnuit nu sunt favoruri ilegale, ci mai ales adoptarea unor reglementări (legi, hotărâri de Guvern) care să le faciliteze sau să le favorizeze afacerile și întreprinderea unor acțiuni care să le crească avantajele economice pe piața internă și internațională.

Dacă legăturile dintre economic și politic nu sunt întotdeauna evidente în cazul politicienilor tehnocrați, simbioza politicului și economicului este mult mai clară când viitorii politicieni provin din rândul elitelor economice (șefi de state și de guverne, miniștri și parlamentari care au fost inițial responsabili influenți sau patroni ai unor mari concernuri economice). În acest caz nu este greu de observat că activitatea politicianului este prelungirea cu mijloace noi a activității întreprinzătorului. Cum este și de așteptat, politicile economice și sociale promovate de șefii de stat sau de guvern proveniți din rândurile elitelor economice sunt cele mai favorabile acestora, deși nu sunt deosebiri atât de mari între acțiunile politicianului de origine tehnocrată și ale celui de origine antreprenorială.

Legătura dintre economic și politic se poate constata și la încheierea carierei politice a unui demnitar. Foarte frecvent, perioada post-politică se desfășoară în companii industriale pe posturi de consilieri, de manageri de înalt nivel sau chiar de patroni. Aceste situații arată că politicianul a avut legături strânse cu lumea afacerilor cel puțin în timpul mandatelor sale, admitând un fapt puțin probabil, că debutul său politic s-a făcut doar prin meritele sale și nu cu sprijinul elitelor economice.

O exemplificare interesantă a legăturilor dintre economic și politic o reprezintă fundațiile. Multe dintre acestea sunt inițiate de politicieni în timpul carierei lor politice sau după încheierea acesteia. Fundațiile sunt constituite în scopul sprijinirii unor activități educaționale, culturale, medicale, de binefacere etc. Ele răspund unor nevoi sociale reale și îndeplinesc un rol social important. Strict subiectiv, înființarea lor nu se datorează numai înclinațiilor filantropice ale fondatorului. Fundațiile apar, mai ales, în scopul perpetuării memoriei unei anumite personalități din domeniul politic sau economic. Dorința de a rămâne în memoria urmașilor, dorința de perpetuare a numelui, de imortalitate simbolică este larg răspândită în toate culturile și în toate categoriile sociale. În vechile culturi acest lucru era realizat prin memoria colectivă a familiei sau comunității sau prin cinstirea morților. De aceea cimitirele erau materializări ale memoriei colective și loc de reamintire a strămoșilor. Uitarea era una din cele mai severe sancțiuni care puteau fi aplicate. Damnarea memoriei era larg practică în civilizațiile antice, ajungându-se până la formalizarea ei legislativă în Imperiul Roman. Civilizațiile contemporane încearcă să aplice același mecanism al damnării memoriei, dar cu mai puțin succes atât timp cât există persoane sau publicații care nu respectă regula uitării și readuc în memoria curentă personalități istorice reprobabile.

Lumea capitalistă cu elitele sale economice și politice este mai puțin atentă

la regula damnării memoriei și, dimpotrivă, încearcă prin mecanismul fundațiilor să perpetueze memoria fondatorilor indiferent de cât de laudabilă sau mai puțin laudabilă a fost viața fondatorilor. Paleta marilor fundații este foarte diversă: Hoover, Fulbright, John Hopkins, Rockefeller, Maurice Schumann, Jean Monnet, Gulbenkian, Adenauer, Woerner etc. Această simplă enumerare pune în evidență trei categorii mari de fondatori: foști înalți demnitari, mari oameni de afaceri sau politicieni-oameni de afaceri. În cazul oamenilor de afaceri proveniența fondurilor fundației este mai puțin interesantă; este foarte plauzibil că o parte din profiturile companiilor lor au fost constituite în fonduri ale fundațiilor pe care le-au creat. Același mecanism se presupune că a acționat și în cazul politicienilor-oameni de afaceri. Conștienți de limitele pe care le are analogia pe care o facem, putem considera că fundațiile îndeplinesc rolul pe care în evul mediu îl aveau construcțiile de biserici. Cei care finanțau construcția de biserici țineau scopuri multiple: un sentiment de pioșenie, acoperirea unor nevoi sociale, perpetuarea numelui și încercarea de a obține iertarea păcatelor de care erau conștienți că le-au comis pentru a-și extinde averea pe care o posedau. Și în cazul fundațiilor intervine un sentiment de respect față de anumite norme morale, acoperirea unor nevoi sociale reale, dorința de perpetuarea a numelui și intenția de a obține respectabilitatea comunității și, în anumite cazuri, dorința de imaculare a unor cariere controversate.

Mai interesant este de văzut originea fondurilor fundațiilor întemeiate de foști politicieni care aparent nu au fost implicați în afaceri. Este naiv de afirmat că fondurile fundațiilor din această categorie provin din economiile salariilor primite de foștii demnitari, oricât de consistente ar fi fost aceste salarii. Mecanismul principal este cel al donațiilor din partea marilor companii comerciale. Nu putem nega înclinațiile caritabile pe care probabil le au mulți dintre

patronii acestor companii. Posibilitățile de a face caritate sunt foarte mari și nu este absolut necesară o anumită fundație pentru a dona anumite sume de bani în scopuri caritabile. Este greu de presupus că patronul unei companii va dona bani unei fundații întemeiate de un fost politician care a adus prejudicii respectivei companii în perioada în care a deținut o demnitate publică. Dimpotrivă, credem că donațiile respective reprezintă, pe lângă elementul lor caritabil, și un mijloc de a recunoaște și într-un fel de a recompensa indirect meritele fostului demnitar și serviciile pe care acesta le-a adus firmei respective. Repetăm, în cele mai multe cazuri, nu este vorba de favori ilicite, ci de acțiuni pe care politicianul le-a întreprins în mod public și legal și care au avut efecte benefice asupra companiilor comerciale. Fundațiile constituite de foștii politicieni nu au nimic condamnabil în sine; ele îndeplinesc un rol social important într-un mod mult mai eficient decât l-ar face instituțiile statului. Aspectul pe care îl evidențiem aici este unul complet neutru din punct de vedere moral – cel al împleririi intereselor elitelor economice și politice.

Simbioza elitelor politice și economice în dezvoltarea capitalistă a României

Simbioza dintre elitele economice și cele politice nu este un fenomen nou nici în timp, nici în spațiu. Nu este oportun să facem o exemplificare istorică de amploare în această privință. Ne vom limita doar la câteva exemple din istoria economică și politică a României pentru a demonstra că această simbioză s-a manifestat în spațiul economic și politic românesc încă de la începuturile dezvoltării capitaliste moderne. Din acest punct de vedere se poate spune că România a fost sincronizată cu tendințele manifestate în țările capitaliste dezvoltate din Occident.

Situația elitelor economice și politice din România în perioada care a premers și care a urmat Unirii Principatelor de la 1859 este în unele aspecte diferită de cea din aceeași

perioadă din țările vest-europene. În timpul revoluțiilor de la 1848 și în perioada Unirii, clasa politică din principate era formată din două mari categorii: marea boierime, în cea mai mare parte conservatoare, dar și cu elemente inovatoare și categoria noilor politicieni educați la universitățile din țările occidentale, unde au fost puternic influențați de ideile revoluționare și democratice care s-au dezvoltat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În mare parte noii politicieni au originea tot în marea boierime și, într-o anumită măsură și în boierimea mijlocie sau în negustorii bogați doritori să-și vadă copiii educați la universitățile occidentale. Nu trebuie pusă o etichetă generală asupra mării boierimi ca fiind conservatoare. Este adevărat că unii mari boieri au acționat într-o direcție conservatoare (anti-unionistă, anti-revoluționară și chiar anti-capitalistă). Ei erau conștienți de faptul că schimbările politice în direcția introducerii unor instituții democratice noi și mai ales dezvoltarea de tip capitalist nu le vor fi convenabile și că ei riscă să fie marginalizați sau chiar eliminați prin noile procese economice și politice. Conservatorismul lor este firesc când în joc este propria lor supraviețuire. Au fost totuși și mari boieri conștienți de aceste consecințe, dar pe care și le-au asumat trimițându-și copiii la studii în Occident și promovându-i în rândul elitelor politice ale vremii.

Marii boieri dispuneau de autoritate politică și de legitimitate în exercitarea puterii. Ei erau însă concentrați pe economia tradițională de tip agricol. Această economie primise o anumită infuzie capitalistă după Regulamentele Organice și după extinderea comerțului cu cereale cu țările occidentale. Această infuzie era însă insuficientă pentru a asigura dezvoltarea capitalistă a fiecărui principat și, ulterior, a principatelor unite. Erau necesare noi capitaluri și noi competențe capitaliste care, într-o anumită măsură, se găseau la alte categorii economice și sociale: negustori și „târgoveți” bogați. Aceștia dispuneau de resurse capitaliste dar

nu dispuneau de prestigiu și de legitimitate. Micii capitaliști urbani erau interesați în politică. Reglementările existente și tradițiile nu le permiteau să se manifeste la nivelul capacităților lor și să obțină profiturile pe care le considerau posibile. Ei simțeau nevoia de a fi direct implicați în politic pentru a crea cadrul legislativ și instituțional care să permită o liberă dezvoltare capitalistă. Pătrunderea lor în lumea politicului nu era însă o operație ușoară.

Conlucrarea celor două categorii nu s-a făcut fără anumite asperități și dificultăți. În calea pătrunderii noii burghezii în lumea politică s-au mobilizat nu numai unii mari boieri dar și unii scriitori de orientare tradiționalistă care deplângeau decăderea societății românești ca urmare a pătrunderii „ciocoilor” în elitele economice. Cu unele obstacole și împotriviri, simbioza dintre o parte a mării boierimi și noii capitaliști fără blazon s-a produs în cele din urmă. Mecanismele au fost diverse: căsătorii ale noilor capitaliști cu fete din marea boierime; asocierea noilor capitaliști la exploatarea unor moșii; utilizarea unei părți din capitalul funciar deținut de marea boierime pentru investiții în noile activități capitaliste; complezența mării boierimi la ridicarea în rang boieresc a unor capitaliști în afara liniilor ereditare tradiționale. Un fapt este evident: cele două categorii formate din marea boierime deținătoare a puterii politice și noii capitaliști deținători de capitaluri și de competențe capitaliste s-au simțit atrase una de alta. Într-un timp de numai câțiva ani se produce o întrepătrundere a acestor categorii, iar după câteva decenii de simbioză nu se mai pune problema originii sociale îndepărtate a celor care fac parte din elitele politice sau economice. Desigur că mai supraviețuiesc unele ideologii care deplâng dispariția idilicei vieți de la țară și decăderea marelui boier omenos și legat ca un părinte de comunitățile care trăiesc pe pământurile pe care boierul le posedă. Treptat, puterea politică sau economică nu mai are nevoie de alte forme

de legitimare exterioare ei, ci se legitimează doar prin capacitatea persoanelor de a o deține și de a o exercita.

Noii capitaliști pătrund masiv în politică și treptat impun adoptarea unui sistem de vot convenabil lor dar care este și în direcția unei dezvoltări democratice. Deținând o parte din puterea politică, noii capitaliști insistă pentru schimbarea rapidă a cadrelor instituționale și a sistemului legislativ, care să asigure o dezvoltare modernă de tip capitalist. În frenezia cu care se fac aceste schimbări și inovări instituționale se produc și unele exagerări care aveau să conducă la contra-reacția critică a „formelor fără fond”. Susținătorii acestei atitudini critice aveau parțial dreptate: nu se pot importa fără discernământ instituții din țările capitaliste dezvoltate și transpune ca atare în țări mai puțin dezvoltate și în contexte sociale foarte diferite de ale țărilor de unde proveneau aceste instituții. Pe de altă parte acest curent critic ignoră faptul că elitele politice și economice erau interesate de o dezvoltare rapidă, de reducerea decalajelor de dezvoltare economică și instituțională față de țările occidentale și că presiunea timpului nu le dădea răgazul ca unele instituții să fie inventate în mod organic în cadrul societății românești. Desigur că dezvoltarea endogenă este de preferat, fiind mai durabilă și mai adecvată contextelor sociale naționale. Problema este că România intrase deja în angrenajul concurențial internațional care nu este îngăduitor cu reacțiile lente și cu procesele endogene de lungă durată. Susținătorii „formelor fără fond” pot fi criticați pentru unele exagerări, dar nu pot fi criticați pentru faptul că au încercat chiar un proces de modernizare forțată a României, care să asigure cadrul instituțional și legislativ necesar unei dezvoltări moderne de tip capitalist.

Întrepătrunderea elitelor politice și economice se face și în sens invers: dinspre elitele politice spre cele economice. O parte a politicianilor descendenți din marea boierime devin și mari întreprinzători

capitaliști, sau cel puțin investesc în capitalul industrial-bancar. În acest fel ei devin interesați de afacerile economice și de crearea unui cadru favorabil acestuia. Modernizarea instituțională a României nu mai este o simplă idee revoluționară importată din Occident din timpul studiilor lor universitare, ci este conștientizată ca un proces necesar și obiectiv.

În perioada interbelică este greu să mai știi care a fost originea socială a membrilor elitelor economice și politice. Desigur că averea este un element esențial pentru a face parte din elitele economice și un element necesar pentru a pătrunde în elitele politice. Unii mari capitaliști și mari latifundiași participă direct la viața politică, sau au oamenii lor de încredere în organismele politice naționale. Dacă în perioadele de început ale dezvoltării de tip capitalist avem de a face cu o reprezentare directă a elitelor economice în instituțiile politice, treptat au fost puse la punct mecanisme mai subtile de reprezentare indirectă prin intermediul unor politicieni controlați de către marii întreprinzători. În acest domeniu ne este greu să afirmăm dacă România a importat acest mecanism din țările occidentale mai dezvoltate, mai ales din Statele Unite ale Americii unde a fost mai rapid și mai bine elaborat, sau dacă l-a inventat pe cont propriu, sincronizându-se cu marile trenduri ale dezvoltării economice și politice de tip capitalist. Semnificativ este faptul că în momentul izbucnirii celui de-al doilea război mondial mecanismul reprezentării politice a intereselor elitelor economice era bine pus la punct și în România. Din păcate războiul și schimbările politice care au urmat au întrerupt acest trend istoric.

În perioada comunistă este greu de făcut o analiză în termeni de elite politice și economice. Comunismul produce o simbioză a celor două categorii de elite până la confuzia lor completă. Elite economice fac în mod obligatoriu politică, elitele politice se ocupă în mod obligatoriu de problemele

economice, ambele acționând pentru interesele statului comunist presupus a reprezenta interesele întregului popor. Cu toate acestea, în ultimii săi ani de existență comunismul a produs într-o anumită măsură o categorie specială de elite economice. Conștienți că întreprinderile economice nu pot fi rentabilizate numai cu oameni loiali din punct de vedere politic, liderii politici comuniști au fost nevoiți să recunoască importanța managerilor profesioniști și să apeleze la serviciile acestora, chiar dacă aceștia nu dovedeau prea mult zel politic. În acest fel a început să apară o serie de manageri care stăpâneau metodele moderne de management pe care au încercat să le aplice în întreprinderile pe care le conduceau. Rezultatele obținute de unii dintre aceștia au fost spectaculoase; pe ansamblu însă, rezultatele au fost modeste din cauza limitărilor de ordin politic în care erau nevoiți să acționeze. Utilitatea lor se va dovedi mai curând în perioada post-comunistă.

Elitele politice și economice din România în perioada post-comunistă

Perioada care a urmat după 1990 are anumite trăsături comune cu perioada imediat următoare Unirii Principatelor. Și de data aceasta apare problema precarității elitelor economice, puținătatea capitalurilor, absența cadrelor instituționale și legislative. În plus, elitele politice de la începutul anilor 1990 aveau o legitimitate fragilă și discutabilă, obțină din dizidența lor anterioară sau prin participarea la o revoluție controversată. Similaritățile pot fi continuuate într-o oarecare măsură. Noile elite politice sunt parțial recrutate din copiii foștilor membri ai nomenclaturii comuniste, care ca și fiii marilor boieri, fuseseră educați în universitățile occidentale sau aveau o experiență de activitate în aceste țări în domeniul diplomatic sau al comerțului exterior. Ca și fiii marilor boieri de la jumătatea secolului al XIX-lea, copiii foștilor nomenclaturiști au

fost „contaminați” de modelele economice, politice și sociale occidentale pe care au încercat ulterior să le transpună ca atare în România.

Noile elite economice care au început să se constituie relativ rapid au apărut din rândurile celor care dispuneau de resurse, de anumite competențe antreprenoriale și de un capital de relații și influențe. Membrii noilor elite economice apar din rândurile foștilor membri ai nomenclaturii comuniste (este adevărat că lideri de rangul doi sau trei) sau dintre copiii acestora educați în Occident; dintre membrii fostei elite economice care începuse să se contureze în anii 1980; dintre cei care lucraseră în domeniul comerțului exterior și care dobândiseră o anumită experiență a funcționării capitalismului și unii, probabil, reușiseră să acumuleze și mici capitaluri; dintre cei care aveau deja o anumită rețea de relații de afaceri cu firmele capitaliste din Occident.

În anii 1990 s-a repetat în mod spontan simbioză elitelor politice și economice după aceeași procedură ca în anii 1860-1870. Spunem că în mod spontan, pentru că poate un număr nesemnificativ de membri ai noilor elite politice și economice cunoștea mecanismele care au acționat la începuturile dezvoltării capitaliste moderne a României.

Pentru unii analiști politici sau jurnaliști mai puritani această proveniență a multor membri ai noilor elite economice a apărut ca scandaloasă și continuă să fie criticată chiar și după 10-12 ani. Din punct de vedere strict moral o asemenea atitudine este justificată. Pragmatic însă vorbind, ei nu puteau să apară rapid din rândurile altor categorii sociale care puteau să fie foarte oneste și ireproșabile dar care nu aveau nici un fel de cunoștințe cu privire la funcționarea capitalismului. Soluția care ar fi răspuns unor criterii puritane de moralitate ar fi constat în a aștepta ca din rândurile unor categorii sociale care nu au profitat de perioada comunistă să apară o serie de întreprinzători care în mod treptat și cu mijloace oneste să fi acumulat lent

capitaluri ireproșabile care să fie în mod cinstit extinse pentru a putea susține o dezvoltare de tip capitalist. O asemenea soluție ar fi luat foarte mult timp, dacă o considerăm realizabilă, și nu suntem conștienți că în mare parte ea ar fi fost utopică. Ca și la 1860 și în 1990 presiunea timpului era extrem de mare. Un element nou față de perioada anterioară: așteptările din partea populației erau foarte mari și scadențele scurte. Se dorea ameliorarea rapidă a nivelului de trai; realizarea unor mari investiții care să creeze noi locuri de muncă pentru a compensa disponibilizările masive de forță de muncă din sectorul construcțiilor, din agricultura socialistă de stat și, tot mai frecvent, din industria tradițională rămasă fără debușee; se așteptau investiții masive în infrastructură etc. Toate acestea nu puteau fi rezolvate prin acumularea lentă și cinstită de mici capitaluri autohtone. Mobilizarea puținelor resurse capabile să asigure demararea dezvoltării capitaliste a fost un proces necesar.

Se afirmă deseori că unele dintre averile deținute de unii membri ai elitelor economice din perioada post-comunistă au fost obținute de căi necinstite. S-ar putea ca afirmația, parțial, să fie corectă. Și, cu adevărat, unele cazuri sunt evidente în această privință. Este cel puțin suspect să constați că un ministru dispunea în anul 2003 de plasamente bancare de peste 150.000 de Euro când această sumă reprezintă echivalentul salariului unui ministru pe o perioadă de 15-20 de ani. Nu este intenția noastră de a imacula originea tuturor marilor capitaluri din România. Adoptând însă o atitudine realistă, trebuie să recunoaștem că în multe țări acumularea primitivă a capitalului nu s-a făcut prin mijloace exemplare de moralitate. S-a recurs fie la exploatarea coloniilor, când acest lucru a fost posibil, fie la deposedarea băștinașilor de către coloniști, fie la eliminarea fizică a concurenților sau la exploatarea sălbatică a muncitorilor autohtoni. Din acest motiv, în multe țări nu se pune problema originii

primare a capitalurilor în termenii unei moralități foarte severe. Problemele de ordin moral în utilizarea capitalurilor, problemele de bună conduită și de respectare a reglementărilor privind concurența se pun din momentul în care marile capitaluri sunt deja constituite. România nu a avut oportunitățile de acumulare primitivă a capitalurilor pe care le-au avut țările capitaliste din Occident. În România această acumulare s-a făcut prin exploatarea resurselor interne, inclusiv prin folosirea frauduloasă a resurselor întreprinderilor economice de stat. Retrospectiv, în mod cinic ne putem pune întrebarea: care a fost soluția mai bună? Să fi tolerat acumularea primitivă de capitaluri private autohtone prin exploatarea discutabilă sau chiar frauduloasă a întreprinderilor de stat; sau să fi privatizat aceste întreprinderi prin vânzarea lor, pe sume derizorii, unor capitaliști străini? O asemenea întrebare poate fi desigur pusă numai în condițiile în care aparent nu existau decât aceste două soluții. Teoretic existau desigur mai multe soluții, inclusiv exploatarea corectă și asigurarea intangibilității patrimoniului întreprinderilor de stat rentabile. Dar asemenea soluții au rămas doar în faza de potențialitate teoretice; în practică nu s-au manifestat decât primele două soluții. Mai mult decât atât, chiar guvernele care s-au succedat au manifestat o atitudine de indiferență față de întreprinderile de stat, fie ele rentabile sau nerentabile și a considerat că singura opțiune este privatizarea cu orice preț. Nu este de mirare că atitudinea guvernelor s-a reproduș la nivelul populației.

De altfel, România nu este o excepție în această privință. În toate țările foste comuniste situația a fost similară. În unele dintre aceste țări, averile autohtonilor ies mai puțin în evidență datorită faptului că investițiile de capital străin au fost mult mai importante. Rusia este exemplul cel mai clar în care fostele elite politice au furnizat cei mai mari întreprinzători capitaliști, la un nivel de avere comparabil cu cel al celor mai

bogate „dinastii” familiale economice din Occident. Și în cazul Rusiei, sursa principală a noilor averi este utilizarea resurselor fostului stat socialist.

Moralitate și pragmatism în cooperarea dintre elitele politice și economice

Caracterul oneros sau cel puțin dubios al unor averi din țările euro-atlantice a provocat în ultimii două decenii o anumită contra-reacție politică privind o mai clară delimitare a elitelor politice de cele economice. O asemenea reacție răspundea la două categorii de interese.

Pe de o parte, avea un caracter popular evident. Averile erau o probă de moralitate a lumii politice; în SUA s-a dezvoltat chiar un anumit rigorism moral cu insistente referiri la normele creștine. Este greu de spus dacă referirile insistente la normele creștine sunt semnele unui reviriment al credinței creștine într-o lume în proces avansat de laicizare, sunt doar un element stilistic în discursurile politice bazate pe anumite evaluări ale așteptărilor din partea opiniei publice care ar fi foarte sensibilă la asemenea argumente sau, în situația cea mai puțin onorabilă, sunt doar instrumente de manipulare electorală. Faptul că unii lideri politicieni americani invocă pe Dumnezeu surprinzător de frecvent în discursurile lor publice poate să genereze și ipoteza că aceștia redescoperă un mijloc vechi de legitimare a acțiunilor lor politice, uneori controversate, asociind binecuvântarea divină inițiativelor lor politice.

Pe de altă parte, etalonarea cu insistență a normelor morale și pretinderea respectării acestor norme este și un mijloc prin care elitele politice încearcă să obțină un avantaj comparativ în raport cu elitele economice. Întrucât pârghiile judecăților morale și a sancțiunilor juridice sunt în principal elemente ale arsenalului elitelor politice, este evident că elitele economice devin mult mai receptive la solicitările politicienilor. Din disputele pentru creșterea moralității publice,

elitele politice au cel mai mult de câștigat. Din aceste dispute, elitele politice ies câștigătoare: fac să crească „gradul de cooperare” din partea elitelor economice și obțin și o creștere temporară a popularității. Când sunt interese mari în joc, disputele privind moralitatea publică sunt puse temporar între paranteze și asistăm la o cooperare fără reticențe a elitelor politice și economice. Războiul din Irak este o dovadă foarte bună a strânsei împletiri a intereselor elitelor politice și economice, încât este greu de afirmat dacă acest război a fost inițiat din interese principal economice sau politice. Discursurile oficiale nu sunt de mare ajutor în această privință, mai ales după ce au început să fie tot mai mult suspectate de utilizarea unor manevre manipulatorii, contrare imperativelor morale afirmate cu putere în aceleași discursuri.

Preocupările pentru creșterea moralității publice sunt prezente și în țările Uniunii Europene, dar nu cu aceeași intensitate ca în SUA. În aceste țări se urmărește mai ales corectitudinea acțiunilor oamenilor politici și evitarea folosirii funcției publice pentru obținerea de avantaje personale. Aceste exigențe de ordin moral nu au împiedicat pe unul dintre cei mai mari oameni de afaceri din Italia să finanțeze organizarea unui puternic partid politic și să ajungă în funcția de prim-ministru; nimeni nu i-a cerut să opteze între afaceri și funcția politică. Chiar dacă nu mai este administratorul direct al companiilor lui, este naiv de crezut că premierul italian nu are controlul propriei sale averi și că din moment ce a devenit prim-ministru nu-l mai preocupă propriile afaceri și că nu este atent la interesele elitelor economice italiene care l-au sprijinit în ascensiunea sa politică. Camera Lorzilor din Regatul Unit este poate unul dintre exemplele cele mai oneste de întrepătrundere a elitelor politice și economice. Lorzii britanici au fost de sute de ani implicați în politică. Actualii lorzi nu sunt simpli rentieri ai domeniilor lor. De fapt mulți dintre ei nici nu mai posedă

asemenea domenii care au devenit tot mai costisitor de întreținut și nu mai sunt o sursă de profit. Unii lorzi, din afara liniilor ereditare tradiționale, provin din înnobilitarea unor prosperi oameni de afaceri sau a unor înalți demnitari care au adus servicii deosebite în funcțiile publice pe care le-au avut. În parlamentul din Scoția o parte importantă a membrilor sunt șefii clanurilor familiale tradiționale care au îmbinat și îmbină atribuțiile politice și economice.

Separarea elitelor economice și politice nu poate fi realizată. De altfel, apare în mod normal întrebarea dacă o asemenea separare este de dorit. Facem aici deosebirea dintre discursurile populiste de ocazie și politicile economice pe termen lung. Prezența elitelor economice în activitățile și în instituțiile politice este un element pozitiv. Este evident că elitele economice reprezentate direct în instituțiile politice vor adopta măsuri favorabile intereselor oamenilor de afaceri. Promovarea intereselor elitelor economice are însă efecte pozitive asupra întregii societăți. În afara averilor făcute din speculații bursiere și bancare care folosesc puțină forță de muncă și profiturile sunt în folosul unui număr mic de persoane, toate marile afaceri care generează profit au un impact pozitiv multiplu: cresc gradul de utilizare a forței de muncă și, implicit, contribuie la scăderea șomajului; contribuie la creșterea bunăstării lucrătorilor (veniturile dintr-o ocupație sunt mai mari decât cele din ajutoarele de șomaj); diminuează fenomenele de marginalizare socială și cresc gradul de inserție socială; diminuează sentimentele de frustrare care apar la cei lipsiți de locuri de muncă și prin aceasta reduc riscurile de conflicte sociale; contribuie prin taxe și impozite la creșterea veniturilor bugetelor publice și prin aceasta cresc resursele pentru susținerea unor programe sociale. Afirmatia că promovarea intereselor elitelor economice prin mijloace politice s-ar face în dauna promovării unor programe sociale este o simplă afirmație populistă fără acoperire în

practica economică și politică a țărilor capitaliste dezvoltate. Contrapunerea pe două categorii de interese (ale elitelor economice și ale populației prin programele sociale) este lipsită de sens. O asemenea contrapunere poate fi aparent eficientă pe termen scurt; programele sociale de amploare pot fi promovate atât timp cât statul mai dispune de anumite rezerve în bugetele publice. Limitarea intereselor elitelor economice are ca efect pe termen mediu și uneori chiar scurt subminarea posibilităților de susținere a programelor sociale prin diminuarea veniturilor din taxe și impozite pe profit. Desigur că afirmațiile pe care le facem sunt valabile pentru țările în care partea cea mai importantă a bugetelor publice se constituie din impozitarea profitului și nu din taxele și impozitele plătite de populație. Fără nici o rețineră, se poate afirma că sprijinirea intereselor elitelor economice este benefică pentru întreaga societate și că mărirea profiturilor trebuie să premergească creșterii cheltuielilor pentru programele sociale.

Separarea elitelor economice de cele politice nu ar fi nici realizabilă, nici eficientă. Admițând că s-ar impune o asemenea separare, simbioza celor două categorii de elite nu s-ar sparge, ci ar deveni mai contorsionată, mai puțin vizibilă, mai costisitoare și, în cele din urmă, mai imorală. Dacă elitele economice nu ar fi direct reprezentate în instituțiile politice sau cel puțin indirect prin reprezentanții lor politici cunoscuți ca atare, ele vor apela la mijloace oculte de exercitare a influențelor asupra elitelor politice. Sistemul de lobby din SUA este o modalitate de a rezolva contactele dintre elitele economice și cele politice. Este adevărat că acest sistem are o utilizare mult mai largă, el fiind folosit și de alte categorii de populație sau grupuri de interese care vor să determine legislativul să adopte anumite reglementări convenabile lor. În principal însă, sistemul de lobby este folosit mai ales în scopuri economice și mai ales de partea din elita economică care nu are suficientă influență

directă asupra politicianilor. Din păcate analizele făcute asupra acestui sistem se referă la aspectele vizibile, la practicile neatacabile din punct de vedere legal sau moral. Nu au fost analizate practicile ascunse, nedecarate folosite în sistemul de lobby. SUA au încercat să pună la punct un sistem vizibil și relativ transparent de exercitare a influențelor asupra politicianilor. Alte țări sunt mai puțin transparente în această privință dar și mai puțin insistente asupra separării forțate a celor două categorii de elite.

Țările care insistă pe această separare și care nu dispun de mijloace similare sistemului american de lobby nu fac decât să îngreueze cooperarea politicului cu economicul și să complice mecanismul prin apariția unor elemente intermediare care ar avea rolul unor perdele de fum pentru a nu mai putea depista convergența intereselor economice și

politice. Repetăm că o asemenea practică populistă nu este numai nerealistă, dar este și imorală prin ipocrizia pe care o promovează și prin adoptarea unor atitudini de complezență sau prin folosirea reglementărilor privind evitarea conflictelor de interese drept armă împotriva adversarilor politici.

Practicile din țările capitaliste dezvoltate și propria istorie a dezvoltării capitaliste moderne a României sunt argumente suficiente pentru susținerea cooperării dintre elitele economice și cele politice. Dacă există o energie de consumat în acest domeniu ea ar trebui dirijată spre monitorizarea acestei cooperări pentru a nu se ajunge la conivențe politico-economice care să promoveze cu orice preț interesele complexului politico-economic (și în unele cazuri și militar) în dauna intereselor sociale generale.

Abstract

Economics elites and political elites have coexisted in symbiosis, and still do so. This assertion holds for capitalist production systems. Political and legislative attempts at creating a rift between economic, and political elites, by virtue of increasing morality in public life, are mere illusions, inefficient and running counter to the interests of the society. The practices of developed capitalist countries and Romania's own history of modern capitalist development are sufficient arguments in favour of supporting the cooperation between economic and political elites. If there is energy to put into this field, it should be channelled towards monitoring this cooperation, so as to avoid political and economic connivance which to promote at all costs the interests of the social-economic (and sometimes military) complex, to the detriment of general social interests.

Primit la redacție: august 2003